(الف) حديث و سنت جو تعارف ۽ ان جا عملي زندگي تي اثرات

سکيا جي حاصلات

* حديث و سنت جو مفهوم ۽ ان جي اهميت بيان ڪري سگهندا.
* حديث ۽ سنت جا عملي زندگي تي اثرات بيان ڪري سگهندا.

حديث: لفظ "حديث" جي لغوي معنىٰ آهي خبر، ڳالهه ۽ نئين شيءِ. اصطلاح ۾ سيدنا حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي قول (ڳالهه) فعل (ڪم) ۽ تقرير (برقرار رکڻ) کي حديث چئبو آهي. اهڙي طرح حديث کي "خبر" ۽ "سنت" به چئبو آهي. جڏهن ته حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ کان اسان تائين جن ماڻهن اهي حديثون بيان ڪيون آهن انهن کي "راوي" ۽ راوين جي سلسلي کي "سند حديث" چئبو آهي ۽ حديث جي عبارت کي "متن" چئبو آهي.

حديث جا قسم: حديث جا چار قسم آهن. (1) حديث قولي (2) حديث فعلي (3) حديث تقريري (4) حديث قدسي.

حديث قولي: حديث قولي جو مطلب آهي اها حديث جنهن ۾ حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي ڪنهن ڳالهه يا فرمان کي بيان ڪيو وڃي جيڪو حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن پنهنجي زبان مبارڪ مان فرمايو هجي. جيئن قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ اَفْشُوا السَّلَامَ ترجمو: سلام کي عام ڪريو. (سنن ترمذي حديث: 1854)

حديث فعلي: حديث فعلي جو مطلب آهي اها حديث جنهن ۾ حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جي ڪنهن اختيار ڪيل عمل ۽ طريقي ڪي بيان ڪيو ويو هجي تہ حضور پاڪ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن هيئن ڪيو. جيئن حضرت انس رضي الله فرمائي ٿو تہ: حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ٻڪري جو ڪير ڏُهي پيئڻ فرمايو، پوءِ پاڻيءَ سان گرڙي ڪيائون.
(سنن ابن ماجہ، حديث: 99)

حديث تقريري: حديث تقريري جو مطلب آهي اها حديث جنهن ۾ ڪنهن صحابيءَ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي موجودگيءَ ۾ ڪو ڪم سرانجام ڏنو هجي. جنهن جو حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کي علم هجي پر پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ان کي ان ڪم کان نہ روڪيو هجي نہ ئي وري ان جي تعريف ڪئي هجي، بلڪ خاموش رهيا هجن يا حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ان ڪم جي اجازت ڏني هجي يا پنهنجي رضامندي جو اظهار فرمايو هجي. جيئن حضرت انس رضي الله فرمائي ٿو تہ منهنجو هڪڙو ننڍڙو ڀاءُ "ابو عمير" هو جنهن بلبل پکي پاليو هو ۽ هو ان سان کيڏندو هو. حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن اڪثر اسان جي گهر ايندا رهندا هئا پر پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن ڪڏهن بہ ان بلبل پالڻ ۽ ڏاري رکڻ کان منع نہ فرمايو. (صحيح بخاري: 6129، صحيح مسلم: 2150)

حديث قدسي: حديث قدسي جو مطلب آهي اها حديث جنهن جي معنىٰ ۽ مفهوم الله تعالىٰ جي طرفان ۽ لفظ سيدنا حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جا هجن. مثلاً: قَالَ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى

اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ: قَالَ اللهُ : اَنْفِقْ يَا ابْنَ آدَمَ اُنْفِقْ عَلَيْكَ ترجمو: رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ فرمايو: الله فرمايو: اي آدم جي اولاد! توهان (منهنجي بندن) تي خرچ ڪندؤ تہ آءُ توهان جي مٿان خرچ ڪندس. (صحيح بخاري: 5352)

سنت: "سنت" جي لغوي معنىٰ "طريقو" ۽ "رستو" آهي. اصطلاح ۾ حضور ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي زندگي ۾ اختيار ڪيل طريقي کي "سنت" چئبو آهي. ۽ ان ۾ اهو عمل بہ شامل آهي جنهن کي نبي ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن هر هر ڪيو هجي. سنت کي قرآن ڪريم ۾ "اسوه حسنه" جي نالي سان بيان ڪيو ويو آهي.

حديث ۽ سنت جي اهميت: اسلام ۾ جهڙي طرح الله تعالىٰ جي توحيد تي ڪامل يقين رکڻ ضروري آهي اهڙي طرح حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي رسالت تي ايمان آڻڻ بہ اهم آهي. حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن تي ايمان آڻڻ جو مطلب هي آهي تہ پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اسوه حسنه کي سڀ کان بهتر نموني جو عمل سمجهي ڪري الله تعالىٰ جي حڪمن کي پورو ڪيو وڃي. جيئن ارشاد باري تعالىٰ آهي. ترجمو: توهان جي لاءِ پيغمبر جي ذات ۾ بهترين نمونو موجود آهي. (سورة الاحزاب: 21) حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي مبارڪ هستي اسان جي لاءِ هر وقت روشن ڏيئو ۽ عمل جو نمونو آهي. اسان جي ڪاميابي تڏهن ممڪن آهي جڏهن اسان پنهنجي سيرت ۽ ڪردار ۽ عمل کي پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي اسوه حسنه جو تابع بڻايون ۽ زندگي جي هر شعبي ۾ پاڻ سڳورن صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي ٻڌايل طريقي ۽ هدايتن کي اپنايون،

اهي هدايتون حديث ۽ سنت جي صورت ۾ اسان وٽ موجود آهن.

ارشاد باري آهي: وَ مَآ اٰتٰىكُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ ۚ وَ مَا نَهٰىكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا ۚ

(سورة الحشر:7) ترجمو: ۽ رسول اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن توهان کي جيڪو به ڏين اهو وٺو ۽ جنهن شيءِ کان منع فرمائن ته ان کان رڪجي وڃو.

هن آيت سڳوري ۾ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي سمورن حڪمن ۽ تعليمات کي قبول ڪرڻ ۽ منع ڪيل شين کان رڪجي پوڻ جو امت کي واضح حڪم آهي. هڪ حديث ۾ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو آهي ته ترجمو: جنهن شخص به منهنجي امت جي فساد جي وقت منهنجي ڪنهن به هڪ سنت کي مضبوطي سان پڪڙيو. ان لاءِ سؤ شهيدن جو ثواب آهي.
(حِلية الاولياء للاصبهاني، ج8، ص 200)

حديث ۽ سنت جي اسان جي زندگي ۾ ان لاءِ به وڏي اهميت آهي جو سنت ۽ حديث ئي حقيقت ۾ قرآن جي حڪمن جي وضاحت ۽ تشريح آهي. ڇو ته قرآن ڪريم ۾ بيشمار حڪم اهڙا آهن جن جو تعين ۽ شرح نبي ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن کان بغير ناممڪن آهي. مثلاً: نماز جي رڪعتن جو تعداد ۽ رُڪن، سنتون ۽ تسبيحون وغيره. روزي جي حالت ۾ ڪهڙين شين کان بچڻ گهرجي. زڪواة جي نصاب ۽ زڪواة جي مال مان ڇا مراد آهي. حج جا رڪن ڪهڙي طرح ادا ڪرڻ گهرجن؟ انهن سڀني عبادتن کي پنهنجي زندگيءَ ۾ عملي طور تي ڪيئن ادا ڪجي؟ انهن جا جواب صرف ۽ صرف حديث ۽ رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي سنت ۽ سندن پاڪ زندگيءَ مان معلوم ٿي سگهن ٿا.

صحابه ڪرام رضوان الله عليهم اجمعين حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي فرمانبرداري ۽ سنت جي تابعداري ۾ سڀ کان وڌيڪ اڳرا هئا. انهن کي اها ڳالهه پسند هئي ته حضور اڪرم صَلَّی اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن سفر ۾ هجن يا حضر ۾ ڪٿي ۽ ڪيئن پنهنجو ڪم سرانجام ڏين ٿا. ته اهي به ان ڪم کي ان ئي انداز ۾ ادا ڪن ۽ رسول الله صَلَّی اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي سنت جي پيروي ڪن.

حديث ۽ سنت ۾ فرق: حديث ۽ سنت ذري گهٽ هڪ ئي مفهوم کي ظاهر ڪن ٿيون، صرف هڪ معمولي فرق آهي يعني حديث عام طور تي قول جي لاءِ ۽ سنت، فعل ۽ عمل جي لاءِ استعمال ٿيندي آهي.

قرآن ۽ سنت جو تعلق: قرآن مجيد ”متن“ جي حيثيت رکي ٿو ۽ حديث توڙي سنت ”شرح“ جي حيثيت رکن ٿيون ۽ حضور ڪريم صَلَّی اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن قرآن مجيد جا مبلغ، شارح ۽ معلم بڻائي موڪليا ويا آهن. پيغمبر جو صرف اهو ڪم نه آهي ته احڪام الاهي ماڻهن کي زباني ٻڌائين بلڪ سندن فرائض ۽ ذميدارين ۾ اها ڳالهه به شامل آهي ته پاڻ انهن احڪام خداوندي جو مفهوم، فائدا ۽ حڪمتون بيان ڪندي انهن جي عملي تشريح به امت جي سامهون پيش ڪري ڏيکارين ۽ صراط مستقيم تي پاڻ هلي عملي نمونو ماڻهن کي سمجهائين تانته ماڻهو احڪام الاهي جي تعميل ۾ ڪنهن به قسم جي ڪمي يا ڪوتاهي کان بچي سگهن.

حديث ۽ سنت جا عملي زندگيءَ تي اثر: سنت تي عمل ڪرڻ سان انساني زندگيءَ مٿان حضرت مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتَمُ النَّبِيِّيْنَ صَلَّی اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰی آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي سنت جا نهايت اهم اثر مرتب ٿين ٿا، جيڪي سنت نبوي جا اهم نتيجا شمار ٿيندا. ان جون ڪجهه ڳالهيون هيٺ ذڪر ڪجن ٿيون:

- انسان پنهنجي ضرورتن ۽ ڪمن کي پوري ڪرڻ لاءِ جدوجهد ڪندو آهي. پر جيڪڏهن انهن ڪمن ۾ سنت نبوي جو اهتمام هوندو ته اهي ڪم عمل ۽ عبادت شمار ٿيندا. مثلاً: کائڻ ۽ پيئڻ اسان جي ضرورت آهي. پر جيڪڏهن سنت جي نيت سان باادب ٿي دسترخوان تي گڏ ويهي، گڏيل کاڌي جو اهتمام ڪيو وڃي ته اهو کائڻ به عبادت آهي.
- سنت نبوي جي اهتمام سان انساني صحت ۽ ماحول جي بهتري جو سامان ميسر ٿيندو. جو ته سنت نبوي حلال ۽ پسنديده شين جي استعمال ڪرڻ ۽ پاڪائي ۽ صفائي جو درس ڏئي ٿي، جنهن سان سمورين بيمارين جو دروازو بند ٿئي ٿو.
- سنت نبوي جي پيروي اختلافن کي ختم ڪندي اتحاد ۽ ٻڌي پيدا ڪري ٿي. سيني ماڻهن کي عملي زندگي گذارڻ جو گڏيل ۽ عام دستور ملڻ سان انهن ۾ نااتفاقي جو رجحان ڪمزور ٿي وڃي ٿو.
- سنت نبوي جي پيروي سان باطل ۽ شيطاني طور طريقن جي رستا روڪ ٿئي ٿي. حق ۽ نيڪيءَ جي ماحول کي جيئدان ملي ٿو، جنهن سان سمورين سماجي ۽ اخلاقي برائين جو در بند ٿئي ٿو.
- ڪيترن ئي مسئلن ۾ سائنس به سنت جي تائيد ڪئي آهي، ڪٿي جو سنت کي سائنس جي تائيد جي ضرورت ناهي.

شاگردن ۽ شاگردياڻين لاءِ سرگرمي

- اسان جي موجوده ماحول ۾ سنت نبوي جا اسان جي عملي زندگي ۾ ڪهڙا اثر مرتب ٿين ٿا؟ استاد جي نگراني ۾ نڪتا لکرايو.
- حديث قولي، فعلي، تقريري ۽ قدسيءَ جون تعريفون مثالن سان گڏ چارٽ تي لکي ڪلاس ۾ لڳايو.

مشق

(الف) **هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:**

1. حديث ۽ سنت تي مضمون لکو.
2. حديث جي قسمن تي نوٽ لکو.
3. اسان جي زندگي تي سنت جي مرتب ٿيندڙ اثرن تي نوٽ لکو.

(ب) **هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:**

1. سنت مان ڇا مراد آهي؟ قرآن ڪريم جي روشني ۾ لکو؟
2. حديث جي لغوي ۽ اصطلاحي معنىٰ لکو؟
3. سنت جي لغوي ۽ اصطلاحي معنىٰ لکو؟
4. اسوه حسنہ ڪهڙي زبان جو لفظ آهي ۽ ان جي لغوي معنىٰ ڇا آهي؟
5. حديث جو متن ڇا کي چئبو آهي؟
6. حديث جي سَنَدَ ڇا کي چئبو آهي؟
7. ”راوي“ مان ڇا مراد آهي؟ وضاحت ڪريو.
8. حديث ”جنهن منهنجي سنت کي زنده ڪيو، ان کي سؤ شهيدن جو ثواب ملندو.“ وضاحت ڪريو.

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. سنت جي لغوي معنىٰ آهي:

(الف) ڳالهه ٻولهه (ب) قانون

(ج) رسم و رواج (د) طريقو

2. ڳالهه الله سائين جي ۽ لفظ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جا هجن ته ان کي حديث چئبو آهي:

(الف) تقريري (ب) فعلي

(ج) قولي (د) قدسي

3. حديث جي مفهوم کي ظاهر ڪري ٿو لفظ:

(الف) سنت (ب) عقل

(ج) قياس (د) اجماع

استادن لاءِ هدايتون

استادن کي گهرجي ته اهي شاگردن ۽ شاگردياڻين ۾ سنت نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ ۽ جديد سائنس جي عنوان تي ڪلاس ۾ تقريري مقابلو ڪرائن.

(ب) چوندڊ حديثن جو ترجمو ۽ تشريح
حديث 1 کان 5

حديث (1): خَيْرُكُمْ مَّنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهٗ- (صحيح البخاري، حديث:5027)

ترجمو: توهان مان ڀلو ماڻهو اهو آهي جيڪو قرآن ڪريم سکي ۽ ٻين کي سيکاري.

تشريح: هن حديث ۾ قرآن مجيد جي پڙهڻ ۽ پڙهائڻ وارن (استادن ۽ شاگردن) جي فضيلت بيان ڪئي وئي آهي. قرآن ڪريم الله تعالىٰ جو آخري مقدس ڪتاب آهي، جيڪو حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن تي نازل ٿيو، جيڪو انسانن لاءِ قيامت تائين زندگي جو قانون آهي. ۽ هي اهو مبارڪ ڪتاب آهي جنهن جي حفاظت جو ذمو خود الله تعالىٰ ڪنيو آهي. جهڙي طرح سڄي دنيا ۾ الله سائين بلند ۽ برتر آهي، اهڙي طرح سندس ڪلام قرآن ڪريم به اعلىٰ ۽ اتم آهي. هن ۾ اسان جي نفعي، نقصان ۽ ڪاميابيءَ جون سڀ ڳالهيون لکيل آهن. تنهن ڪري اسان کي گهرجي ته اسان قرآن ڪريم کي دل جي خلوص سان پڙهون، گڏوگڏ سمجهه، تدبر ۽ غور و فڪر به هجي، ٻين کي قرآن ڪريم جي تعليم ڏيون. ان جي دعوت کي ماڻهن تائين پهچايون. ۽ ان تي عمل ڪريون ان جي مطابق عمل ڪرڻ ۾ ٻنهي جهانن جي ڪاميابي آهي.

حديث (2): اَفۡضَلُ الذِّکۡرِ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَ اَفۡضَلُ الدُّعَاءِ اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ۔

(سنن ترمذي، حديث:3383)

ترجمو: سڀ کان بهترين ذڪر لا اله الا الله آهي ۽ سڀ کان بهتر دعا الحمد لله چوڻ آهي.

تشريح: هن حديث ۾ ذڪر ۽ دعا جي اهميت ۽ فضيلت بيان ڪئي وئي آهي. ”ذڪر الله“ پنهنجي وسيع معنىٰ جي لحاظ سان نماز، قرآن جي تلاوت، دعا ۽ استغفار سيني تي شامل آهي. پر عام طور تي ۽ اصطلاح ۾ الله سائين جي تسبيح ۽ تقديس، هيڪڙائي ۽ پاڪائي، ان جي عظمت ۽ وڏائي ۽ ان جي ڪامل صفتن جي بيان ڪرڻ کي ”ذڪر الله“ چئبو آهي. ”دعا“ ڪنهن ڪمزور جو پاڻ کان برتر يا اعلىٰ کان گهرڻ کي ۽ گهرڻ وقت عاجزي جي ظاهر ڪرڻ کي دعا چئبو آهي. دعا مان مراد هي آهي تہ الله تعالىٰ کي قادر مطلق مڃيندي ان جي بارگاهہ ۾ التجا ڪرڻ ۽ درخواست پيش ڪرڻ، دعا مقصد کي حاصل ڪرڻ جو هڪ وسيلو آهي. يعني پانهو جهڙي طرح پنهنجي ضرورتن ۽ حاجتن جي لاءِ پيون محنتون ۽ ڪوششون ڪندو آهي، اهڙي طرح جي هڪ ڪوشش دعا بہ آهي.

لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ جو ڪلمو صرف هڪڙي الله تعالىٰ کي معبود مڃڻ جي تلقين ڪري ٿو، ان جي ڪري ان کي ”ڪلمو توحيد ۽ ڪلمہ ايمان“ چئبو آهي. سيني ذڪرن ۾ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ کي افضل ذڪر ان لاءِ چيو ويو آهي جو هي ڪلمو سيني ڪامل صفتن جو مجموعو ۽ عظمت ۽ وڏائي ۾ برتر آهي. اندر کي پاڪ ڪرڻ، دل کي هر طرف کان موڙي الله تعالىٰ سان ڳنڍڻ ۾ سڀ کان وڌيڪ اثر وارو آهي ۽ پڻ ان کي يقين ۽ سچائي سان مڃڻ جي ڪري انسان اسلام ۾ داخل ٿي ويندو آهي. ۽ جنت ۾ داخل ٿيڻ جو حقدار بڻجي ويندو آهي. ”اَلۡحَمۡدُ لِلّٰهِ“ جيتوڻيڪ هڪ ذڪر آهي، پر حقيقت ۾ هيءُ هڪ دعا بہ آهي. چو تہ الحمدلله جي برڪت ۽

اٿر سان نيڪين ۾ اضافو ٿئي ٿو ۽ گناهه مٽجي وڃن ٿا. جيئن تہ ذڪر ۽ دعا الله تعالىٰ جي قربت حاصل ڪرڻ جو ذريعو آهن. تنهن ڪري اسان کي گهرجي تہ پنهنجي روزمره جي زندگي ۾ ذڪر ۽ دعا جي عمل کي غالب ۽ نمايان ڪريون جيئن الله تعالىٰ جو خصوصي قرب حاصل ڪري سگهون.

حديث(3): مَنْ اَحَبَّ لِلّٰهِ وَاَبْغَضَ لِلّٰهِ وَاَعْطٰى لِلّٰهِ وَمَنَعَ لِلّٰهِ فَقَدِ اسْتَكْمَلَ الْاِيْمَانَ۔
(سنن ابي داؤد، حديث:4681)

ترجمو: جنهن شخص الله خاطر محبت ڪئي ۽ الله خاطر ئي بغض رکيو ۽ الله خاطر ڏنو ۽ الله خاطر روڪيو پوءِ بيشڪ ان جو ايمان مڪمل ٿي چڪو.

تشريح: هن حديث مبارڪ ۾ حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ مؤمن ٻانهي لاءِ اهڙا چار اصول ٻڌايا آهن جيڪي تڪميل ايمان جو ذريعو آهن. محبت ڪرڻ ۽ بغض رکڻ ٻئي فطري عمل آهن. پر ٻنهي جو تعلق دل سان هوندو آهي. اهڙي طرح ماڻهن کي مالي فائدو ڏيڻ ۽ ڪجهه ڏيڻ يا محروم ڪرڻ ظاهري عضون جي ذريعي سان ٿيندو آهي جيڪو انسان جو ظاهر هوندو آهي. ان جي ڪري حديث شريف ۾ هي ٻڌايو ويو آهي تہ ماڻهو ڪامل مؤمن ان وقت بڻبو آهي جڏهن ان جا باطني ۽ ظاهري عمل خالص الله تعالىٰ جي رضا لاءِ هجن. انهن ۾ ڏيکاءَ جي بوءِ نہ هجي ۽ دل خود غرضي کان بلڪل پاڪ هجي. خاص طور تي محبت، دشمني ۽ الله جي رستي ۾ خرچ ۾ الله تعالىٰ جي مرضي ۽ رضا جو لحاظ رکڻ ضروري آهي. اها ئي ڪامل ايمان جي نشاني آهي.

حديث (4): اَوۡلَی النَّاسِ بِیۡ یَوۡمَ الۡقِیَامَةِ اَکۡثَرُھُمۡ عَلَیَّ صَلَاةً۔

(سنن ترمذي، حديث:484)

ترجمو: قيامت جي ڏينهن ماڻهن مان مون کي سڀ کان وڌيڪ قريب اهو ماڻهو هوندو جيڪو مون تي سڀ کان گهڻو درود شريف موڪليندڙ هوندو.

تشريح: هن حديث ۾ درود شريف جي فضيلت بيان ڪئي وئي آهي. حضور اڪرم صَلَّی اللّٰہُ عَلَیۡہِ وَعَلٰی آلِہٖ وَاَصۡحَابِہٖ وَسَلَّمَ جن جو پاڪ وجود اسان سڀني انسانن جي لاءِ برڪت ۽ سعادت جو ذريعو آهي. پاڻ ڪريم صَلَّی اللّٰہُ عَلَیۡہِ وَعَلٰی آلِہٖ وَاَصۡحَابِہٖ وَسَلَّمَ جن جي واسطي سان ئي اسان کي اسلام جي سڃاڻ ملي. درود شريف ۽ سلام اصل ۾ هڪ تحفو آهي جيڪو مسلمان پنهنجي رسول الله صَلَّی اللّٰہُ عَلَیۡہِ وَعَلٰی آلِہٖ وَاَصۡحَابِہٖ وَسَلَّمَ جي خدمت ۾ موڪليندو آهي ۽ درود شريف الله تعالیٰ جي بارگاهه ۾ پيش ڪئي ويندڙ اعلیٰ درجي واري اها دعا آهي جيڪا حضور اڪرم صَلَّی اللّٰہُ عَلَیۡہِ وَعَلٰی آلِہٖ وَاَصۡحَابِہٖ وَسَلَّمَ جن جي پاڪ ذات سان پنهنجي ايماني تعلق ۽ محبت جي اظهار لاءِ سندن حق ۾ ڪئي ويندي آهي. تنهن ڪري اسان جي مٿان لازم آهي ته اسان پاڻ ڪريم صَلَّی اللّٰہُ عَلَیۡہِ وَعَلٰی آلِہٖ وَاَصۡحَابِہٖ وَسَلَّمَ جن جي سيرت ۽ سنت تي عمل ڪريون. ۽ پاڻ سڳورن صَلَّی اللّٰہُ عَلَیۡہِ وَعَلٰی آلِہٖ وَاَصۡحَابِہٖ وَسَلَّمَ جن جي ٻڌايل تعليمات تي عمل ڪريون ۽ پاڻ سڳورن صَلَّی اللّٰہُ عَلَیۡہِ وَعَلٰی آلِہٖ وَاَصۡحَابِہٖ وَسَلَّمَ جن جي بارگاهه ۾ عقيدت ۽ محبت، وفاداري ۽ نيازمندي جو نذرانو پيش ڪريون. ۽ پاڻ ڪريم صَلَّی اللّٰہُ عَلَیۡہِ وَعَلٰی آلِہٖ وَاَصۡحَابِہٖ وَسَلَّمَ جن جي لاءِ ڪثرت سان درود شريف پڙهڻ جو اهتمام ڪريون جيئن اسان کي حضور اڪرم صَلَّی اللّٰہُ عَلَیۡہِ وَعَلٰی آلِہٖ وَاَصۡحَابِہٖ وَسَلَّمَ

جن جو روحاني قرب حاصل ٿئي ۽ حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي شفاعت جا به حقدار ٿيون.

سرگرمي	درود شريف جي فضيلتن تي تقرير ڪرايون.

حديث (5): لَايُؤۡمِنُ اَحَدُكُمۡ حَتّٰى اَكُوۡنَ اَحَبَّ اِلَيۡهِ مِنۡ وَّالِدِهٖ وَوَلَدِهٖ وَالنَّاسِ اَجۡمَعِيۡنَ۔
(صحيح البخاري، حديث:15)

ترجمو: توهان منجهان ڪنهن جو به ايمان ان وقت تائين ڪامل ناهي، جيستائين مان ان جي نظر ۾ ان جي پيءُ، ان جي اولاد ۽ سيني ماڻهن ڪان پيارو ۽ محبوب هجان.

تشريح: هن حديث مبارڪ ۾ حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن سان محبت ڪي ايمان جي نشاني ٻڌايو ويو آهي. حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن سان محبت ڪرڻ ۾ سيني قسمن جون محبتون جيڪي ماءُ، پيءُ ۽ زال، ٻارن جي محبت جهڙيون هونديون آهن. يا ٻيون محبتون جيڪي طبعي سببن يا نفسياتي سببن جي ڪري هونديون آهن سڀ شامل آهن يعني حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن سان اختياري محبت رکي جيستائين پانهو پنهنجي خواهشن، پنهنجي مرضي، پنهنجي مال، اولاد ۽ پنهنجي جان به الله تعالىٰ ۽ پاڻ سڳورن صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي حڪمن تي قربان نه ٿو ڪري، تيستائين اهو ڪامل ايمان وارو نه آهي. ان ڳالهه جي تائيد پاڻ سڳورن صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جي هڪ ٻي حديث سان به ٿئي ٿي. جنهن ۾ پاڻ سڳورن صَلَّى اللّٰهُ عَلَيۡهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصۡحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو آهي ”توهان مان ڪو به ڪامل مؤمن نه ٿو ٿي

سگھي جيستائين ان جي خواهش هن شريعت جي تابع نہ ٿي ٿئي.
جنهن کي مون آندو آهي."

(شرح السنة للبغوي، ج1، ص 212، 213)

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. هيٺين حديثن جو ترجمو لکو.

- خَيْرُكُمْ مَّنْ تَعَلَّمَ الْقُرْآنَ وَعَلَّمَهٗ۔
- اَوْلَى النَّاسِ بِيْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَكْثَرُهُمْ عَلَيَّ صَلَاةً۔

2. لَايُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتّٰى اَكُوْنَ اَحَبَّ اِلَيْهِ مِنْ وَّالِدِهٖ وَ وَلَدِهٖ وَالنَّاسِ اَجْمَعِيْنَ۔ جي تشريح ڪيو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. ذڪر الله مان ڇا مراد آهي؟ لکو.
2. تڪميل ايمان جا چار اصول بيان ڪريو.
3. لاالٰہ الااللہ کي افضل ذڪر ڇو چيو ويو آهي؟
4. دعا مان ڇا مراد آهي؟

(د) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. حديث ۾ افضل ذڪر ڇيو ويو آهي:

(الف) حمد (ب) ذڪر (ج) دعا (د) صلوٰة

2. الله تعالیٰ جي بارگاهہ ۾ التجا ڪرڻ کي سڏجي ٿو:

(الف) حمد (ب) ذڪر (ج) دعا (د) صلوٰة

3. اطمينان قلب (دل جي اطمينان) جو سبب آهي:

(الف) شڪر (ب) صبر (ج) ذڪر (د) سخا

(ب) 2- چونڊ حديثن جو ترجمو ۽ تشريح: حديث 6 کان 10

حديث (6): طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيْضَةٌ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ۔ (سنن ابن ماجہ حديث 224)

ترجمو: علم حاصل ڪرڻ هر مسلمان تي فرض آهي.

تشريح: هن حديث ۾ علم جي اهميت ۽ فضيلت ٻڌائي وئي آهي. موجود دؤر ۾ هر قسم جي معلومات ڄاڻڻ ۽ هر طرح جي علمن ۽ فنن جي باري ۾ مهارت رکڻ کي علم سان تعبير ڪيو وڃي ٿو. البتہ اسلام جي شروعاتي دور ۾ "علم" مان خاص طور تي قرآن ۽ حديث جو علم مراد ورتو ويندو هيو. جنهن جي ذريعي پنهنجي خالق ۽ مالڪ جو قرب حاصل ٿي سگهي ۽ هر سٺي ۽ بري جي سڃاڻپ ٿي سگهي جيئن عمل صالح ڪري سگهجن ۽ گناهن کان بچي سگهجي.

علم جون ٻہ حيثيتون آهن:

1. **فرض عين:** هر انسان چاهي مرد هجي يا عورت ان کي ايترو علم سکڻ لازم آهي جنهن جي ذريعي اهو عقيدي جي ضروري ڳالهين، حلال ۽ حرام، پاڪ ۽ ناپاڪ، جائز ۽ ناجائز ۽ پنهنجي ذميوارين کي سمجهي.
2. **فرض ڪفايہ:** دين جو مڪمل علم حاصل ڪرڻ ۽ دنياوي علمن ۽ فنن جو حاصل ڪرڻ فرض ڪفايہ آهي. جڏهن تہ هن حديث ۾ انفرادي ۽ اجتماعي طور تي علم کي لازم قرار ڏنو ويو آهي. ان ۾ مردن سان گڏ عورتون بہ شامل آهن جيئن هو آئنده جي نسلن جي تربيت اسلام جي مطابق ڪري سگهن. جيئن اسلام جي مطلوب صالح معاشرو جڙي سگهي.

تنهن ڪري اسان کي علم حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي جيئن ان جي ذريعي فائدي واري شين کي حاصل ڪيون ۽ نقصان وارين شين کان پاسو ڪيون ۽ ٻنهي جهانن جي ڪاميابي حاصل ڪري سگهون.

حديث (7): اَلصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّيْنِ. (الدرر المنتشره في الاحاديث للسيوطي، 280)
ترجمو: نماز دين جو ٿنڀ آهي.

تشريح: هن حديث شريف ۾ نماز جي فضيلت ۽ اهميت بيان ٿيل آهي. قرآن ڪريم ۾ "الصلاة" جو لفظ "درود شريف" ۽ "نماز پڙهڻ" لاءِ استعمال ٿيو آهي، پر نماز جي معنىٰ ۾ سڀ کان گهڻو آيو آهي. هر عاقل، بالغ ۽ مسلمان مرد يا عورت تي پنج وقت نماز ادا ڪرڻ فرض آهي. نماز جي ذريعي ٻانهي جو تعلق ۽ رابطو الله تعالىٰ سان قائم ٿئي ٿو. نماز جي ذريعي ئي الله تعالىٰ جو قرب، ان جي رحمت ۽ رضا حاصل ٿيندي آهي، جيڪو ماڻهو نماز کي ڇڏي ٿو. ان جو رابطو ۽ تعلق ڪمزور ٿي ويندو آهي. قرآن ڪريم ڪيترين ئي جڳهن تي ان جي اهتمام جو حڪم ڪيو آهي. مثلاً: ترجمو: نماز قائم ڪريو، زڪواة ادا ڪريو. (البقره: 43) حضور اقدس صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو "اسلام جو بنياد پنجن ڳالهين تي آهي:
1. توحيد ۽ رسالت جي شاهدي، 2. نماز قائم ڪرڻ، 3. زڪواة ادا ڪرڻ، 4. روزا رکڻ، 5. بيت الله جو حج ڪرڻ (متفق عليه) . تنهن ڪري اسان کي پنج وقت نماز وڏي اهتمام ۽ خشوع و خضوع سان ادا ڪرڻ گهرجي. جيئن الله تعالىٰ سان اسان جو تعلق ۽ رابطو مضبوط ٿئي ۽ ان جو قرب ۽ رحمت حاصل ڪري سگهجي.

حديث (8): مَنْ صَامَ رَمَضَانَ اِيْمَانًا وَّ احْتِسَابًا غُفِرَلَهُ مَاتَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ۔
(صحيح البخاري، حديث:38)

ترجمو: جنهن شخص رمضان جا روزا ايمان ۽ ثواب جي نيت سان رکيا (ان جي ڪري ان جا پويان سپ گناهه معاف ڪيا ويندا.)

تشريح: هن حديث پاڪ ۾ رمضان جا روزا فرض هجڻ، رمضان جي روزن جي اهميت ۽ روزي ڪي مغفرت جو ذريعو هجڻ بيان ڪيو ويو آهي. رمضان جا روزا رڪڻ اسلام جو اهم رڪن آهي. جيڪو سن 2 هجري ۾ فرض ٿيو. رمضان شريف جي مهيني ۾ هر عاقل، بالغ، رهائشي ۽ تندرست ماڻهو تي روزا رڪڻ فرض آهن. روزو هڪ وڏي عبادت آهي، جنهن جي ذريعي ماڻهو ۾ تقويٰ پيدا ٿيندي آهي. حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو: روزو دوزخ جي باهه کان ڍال آهي. (سنن نسائي: 2224) روزي رڪڻ سان انسان جي صحت بهتر رهندي آهي ۽ ان سان بين ضرورتمندن جو احساس پڻ پيدا ٿيندو آهي.

سرگرمي	”روزي جا فائدا“ شاگردن کان نکتن جي صورت ۾ لکرايو.

حديث (9): رَبَاطُ يَوْمٍ وَّلَيْلَةٍ خَيْرٌ مِّنْ صِيَامِ شَهْرٍ وَّقِيَامِهٖ۔
(صحيح مسلم حديث 1913)

ترجمو: هڪ ڏينهن يا هڪ رات جهاد ۾ گذارڻ هڪ مهيني جا روزا رکڻ ۽ نفلي عبادت کان بهتر آهي.

تشريح: هن حديث شريف ۾ اسلامي رياست جي سرحدن جي حفاظت ڪرڻ جي فضيلت ۽ اهميت بيان ڪئي وئي آهي ته مورچه بند ٿي ملڪ جي سرحدن جي حفاظت ۽ نگراني ڪرڻ کي به جهاد ۾ شمار ڪيو ويو

آهي. ۽ انهن سپني ڪمن ۾ جيڪو ماڻهو الله تعالىٰ جي خوشنودي حاصل ڪرڻ جي لاءِ سرانجام ڏئي ٿو اهڙن مجاهدن ۽ اسلامي ملڪن جي جانبازن جي لاءِ وڏو ثواب آهي. اهڙي طرح هن حديث ۾ ٻڌايو ويو آهي ته مورچہ بند يعني اسلامي مجاهد جيڪڏهن هڪ ڏينهن يا هڪ رات سرحدن جي دفاع ڪن ٿا ته انهن کي مهيني جيتري روزن ۽ رات جي تهجد جو ثواب ملندو آهي. تنهن ڪري اسان کي گهرجي ته اعلاء ڪلمة الله جي لاءِ جهاد، وطن ۽ وطن جي سرحدن جي حفاظت جي جذبي سان ڀرپور هجون. جيئن اسلام، ملڪ ۽ وطن ڏي ڪو به ميري اک سان نہ ڏسي سگهي ۽ دين جو اعزاز بہ قائم رهي ۽ ان ۾ ئي ٻنهي جهانن جي ڪاميابي آهي.

حديث (10): كُلُّكُمْ رَاعٍ وَّ كُلُّكُمْ مَسْئُوْلٌ عَنْ رَّعِيَّتِهٖ۔ (صحيح البخاري، حديث: 892)

ترجمو: توهان سڀ نگران آهيو ۽ توهان کان توهان جي (نگراني ۾ فردن) رعيت جي باري ۾ سوال ڪيو ويندو.

تشريح: هن حديث ۾ هر ماڻهو کي نگران قرار ڏنو ويو آهي. نگران هر اهو ماڻهو آهي جنهن کي سماجي طور تي يا دنياوي اعتبار سان ڪجھ معاملن جو ذميوار بڻايو ويو آهي. ۽ ان جي ماتحت رهندڙ فردن کي ان جي رعيت چئبو آهي. نگران جي لازمي فرضن مان هيءُ بہ آهي ته اهو انهن جي تربيت ۽ اصلاح جو ذميوار آهي يعني انهن مان هر هڪ کي ادب سيکاري ۽ انهن کي سٺي حالت ۾ رکي.

هن حديث ۾ هي بہ ٻڌايو ويو آهي ته قيامت جي ڏينهن هر هڪ ماڻهو پنهنجي عملن جو حساب ڪتاب ته ڏيندو ئي پر جيڪڏهن ڪنهن وٽ دنيا ۾ ڪو عهدو يا منصب يا ذميواري هئي ته ان جي ماتحتن جي باري ۾ بہ ان کان سوال ڪيو ويندو. اهڙي طرح بادشاهه کان ان جي سڄي قوم جي باري ۾ سوال ڪيو ويندو ته انهن سان انصاف ڪيئي؟

انهن جا حق پورا ڪيئي؟ انهن جي جان ۽ مال جي حفاظت ڪئي يا نہ؟ زال کان گهر جي باري ۾، مڙس کان زال، ٻارن ۽ انهن جي بهتر ڪفالت، تعليم و تربيت جي متعلق سوال ڪيو ويندو پوءِ ان جي جواب جي مطابق ان سان معاملو ڪيو ويندو. ايستائين جو هر انسان کان پنهنجي عضون جي متعلق بہ پڇيو ويندو تہ انهن کي ڪٿي استعمال ڪيئي تہ پوءِ انعام جو حقدار ٿيندو يا سزا جو اهڙي طرح سڀني ماڻهن کي خبردار ڪيو ويو آهي تہ پنهنجي زيردستن ۽ معاشري جي ڪمزور ماڻهن جي حقن کي اهتمام سان سرانجام ڏين ۽ انهن جي حقن کي چنڻ کان پرهيز ڪن.

سرگرمي	استاد ۽ شاگردن جي ذميوارين کي تفصيل سان گڏيل بحث ڪرڻ کان پوءِ نڪتن جي صورت ۾ شاگردن کان تيار ڪرايو.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. هيٺين حديثن مان ڪنهن بہ هڪ حديث جو ترجمو ۽ تشريح لکو.
   - طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيْضَةٌ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ۔
   - اَلصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّيْنِ۔
2. كُلُّكُمْ رَاعٍ وَّكُلُّكُمْ مَسْئُوْلٌ عَنْ رَّعِيَّتِهٖ۔ جي تشريح لکو.
3. حديث رباط يوم وليلة جي روشنيءَ ۾ وطن جي سرحدن جي حفاظت جي فضيلت ۽ اهميت بيان ڪريو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. علم جون ڪهڙيون حيثيتون آهن؟ لکو.
2. اسلام جو بنياد ڪهڙين ڳالهين تي آهي؟
3. روزي جي فضيلت بابت ڪا هڪ حديث لکو.
4. روزو ڪهڙن ماڻهن تي فرض آهي. بيان ڪريو.

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. ”دين جو مڪمل علم حاصل ڪرڻ“ آهي:

(الف) فرض عين (ب) فرض ڪفايہ
(ج) سنت (د) مستحب

2. حديث ۾ ”دين جو ٿنڀ“ چيو ويو آهي:

(الف) روزي کي (ب) زڪواة کي
(ج) حج کي (د) نماز کي

3. حديث ۾ دوزخ جي باھ کان ”ڍال“ قرار ڏنو ويو آهي:

(الف) نماز کي (ب) زڪواة کي
(ج) روزي کي (د) حج کي

(ب) 3- چونڊ حديثن جو ترجمو ۽ تشريح
حديث 11 کان 15

حديث (11): أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِيْنَ إِيْمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا- (سنن ابي داؤد، حديث 4682)

ترجمو: توهان مان ڪامل ايمان وارا اهي ماڻهو آهن، جن جا اخلاق ٻين کان ڀلا آهن.

تشريح: هن حديث ۾ سُٺن اخلاقن جي فضيلت ۽ اهميت ٻڌائي ويئي آهي. ”سُٺن اخلاقن“ کي ڪامل ايمان جو شرط ٻڌايو ويو آهي. ايمان ۽ اخلاق جي گهري تعلق کي واضح ڪيو ويو آهي.

حسن اخلاق: زندگي گذارڻ ۽ دين جي اصولن ۽ ضابطن جي بجا آوري ڪرڻ ۾ ٻين کي تڪليف ڏيڻ جي بجاءِ انهن سان سٺو ورتاءُ ڪرڻ، نوڙت سان پيش اچڻ ۽ انهن جي مالي مدد ڪندي پنهنجون ذميواريون خوشيءَ سان سرانجام ڏيڻ کي ”حسن اخلاق“ چئبو آهي.

حسن اخلاق کي اسلام ۾ وڏي اهميت حاصل آهي. حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو ”توهان مان مون کي وڌيڪ محبوب اهو آهي. جيڪو سُٺن اخلاقن وارو آهي. (مسند احمد، حديث 6735). ڪڏهن ڪڏهن ماڻهو نفلي عبادتن جي اعتبار سان سست لڳندو آهي پر الله تعالي وٽ ”حسن اخلاق“ جي ڪري مٿاهون مرتبو ماڻي وٺندو آهي.

سرگرمي	حسن سلوڪ/ اخلاق حسنہ جي فائدن تي گڏيل مذاڪري کان پوءِ شاگردن کان نڪتا لکرايو.

حديث (12): خَيْرُ النَّاسِ اَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ۔

(الجامع الكبير للسيوطي، حديث:1176)

ترجمو: سٺو انسان اهو آهي جيڪو انسانن کي گھڻو نفعو پهچائي.

تشريح: هن حديث ۾ ٻڌايو ويو آهي تہ "ماڻهن جي لاءِ نفعي وارو هجڻ" انسان جي بهتر هجڻ لاءِ ضروري آهي. انسان جي بهتري جو دارو مدار ماڻهن کي نفعو ڏيڻ تي موقوف آهي. هن حديث ۾ حضور اڪرم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن اهڙي ماڻهوءَ کي پسند فرمايو آهي، جيڪو الله تعالىٰ جي سموري مخلوق: انسانن، پکين، جيتن جڻين ۽ هر هڪ کي نفعو پهچائي. انهن کي تڪليف نہ پهچائي بلڪ پنهنجي طرفان حتي الامڪان انهن کي نفعو پهچائي. انهن جي کائڻ پيئڻ ۽ ٻين سهولتن جو انتظام ڪري. هن ذڪر ڪيل حديث ۾ سڀ کان سٺو انسان هجڻ جي علامت ٻڌائي وئي آهي تہ "سڀ کان سٺو شخص اهو آهي جيڪو ٻين ماڻهن (چاهي مسلمان هجي يا غير مسلم) جي لاءِ فائدي وارو هجي."

سرگرمي	"ٻين جي لاءِ نفعي مند هجڻ جا نڪتا" گڏيل بحث ۽ مباحثي کان پوءِ شاگردن کان لکرايو.

حديث (13): لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَّمْ يَرْحَمْ صَغِيْرَنَا وَلَمْ يُوَقِّرْ كَبِيْرَنَا۔

(سنن الترمذي، حديث 1919)

ترجمو: اهو شخص اسان منجهان ناهي جيڪو اسان جي ننڍن تي رحم نہ ٿو ڪري ۽ اسان جي وڏن جي عزت نہ ٿو ڪري.

تشريح: هن حديث ۾ بزرگن جي تعظيم ۽ ننڍن تي رحم ڪرڻ جي اهميت بيان ڪئي وئي آهي، اسلام انسان کي بيحد عزت ۽ اڪرام

بخشيو آهي. الله تعاليٰ ارشاد فرمائي ٿو: ترجمو: ۽ اسان بني آدم کي عزت بخشي آهي. (سورة الاسراء:70) سيني مسلمانن کي پاڻ ۾ هڪ ٻئي جو ڀاءُ قرار ڏنو ويو آهي. رشتيدارن، پاڙيسرين، دوستن ۽ مسافرن سان سٺو سلوڪ ڪرڻ جو تاڪيد ڪيو ويو آهي. الله تعاليٰ پڻ مؤمنن کي ٻين ماڻهن سان نيڪي ۽ حسن معاشرت جي اهتمام ڪرڻ جو حڪم ڏئي ٿو، جيئن هڪ پرامن ۽ صالح معاشرو پيدا ٿئي. خاص ڪري ننڍن ٻارن سان محبت ڪرڻ، انهن سان شفقت سان پيش اچڻ، انهن جا حق ادا ڪرڻ،گڏوگڏ پاڻ کان وڏن کي تعظيم ۽ عزت ڏيڻ اخلاقي ذميواري پڻ آهي، تنهن ڪري اسان کي گهرجي تہ روز مره جي زندگي ۾ هڪ ٻئي وقت ٻين ماڻهن سان نيڪي ۽ حسن معاشرت جو مظاهرو ڪندي ٻارن تي رحمت ۽ شفقت ۽ بزرگن جي تعظيم ۽ عزت ڪريون.

حديث (14): لَعَنَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرَّاشِيَ وَالْمُرْتَشِيَ۔
(سنن ابي داؤد، حديث 3577)

ترجمو: رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن رشوت ڏيڻ ۽ رشوت وٺڻ واري تي لعنت ڪئي آهي.

تشريح: هن حديث ۾ راشي (رشوت ڏيڻ واري)، مُرتشي (رشوت وٺڻ واري) ۽ رشوت جي مذمت بيان ڪئي وئي آهي ۽ هڪ ٻي حديث شريف ۾ انهن ٻنهي جي درميان ترجماني ڪرڻ واري تي بہ لعنت ڪئي وئي آهي. (مسند احمد، 22399). رشوت مان مراد هر اها رقم يا عوض آهي جنهن جي ذريعي ڪنهن حقدار جو حق مري يا اها شي ۽ رقم ڪنهن ظلم جي عوض ورتي وڃي مثلاً: ناجائز نذرانو وغيره رشوت وٺڻ ۽ ڏيڻ وڏن گناهن مان آهي.

جڏهن رشوت جو رواج ڪنهن قوم ۾ عام ٿي ويندو آهي تہ

اتي عدل ۽ انصاف ۽ مروت ختم ٿي وڃي ٿي ۽ انسانن کي جائز حق ملڻ جي رستي ۾ ظالم ڪامورن جا ناجائز مطالبا رڪاوٽ بڻجي وڃن ٿا يا ڪمائي جي حصول ۾ ڪنهن حقدار جو حق ماريو وڃي ٿو ۽ ماڻهن کي انهن جا حق ۽ رعايتون جائز طريقي سان ملڻ مشڪل ٿي پوندا آهن. ان لاءِ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن رشوت وٺڻ ۽ ڏيڻ وارن تي لعنت فرمائي آهي. (سنن نسائي: 2631)

سرگرمي	”رشوت جا دنيوي نقصان“ جي عنوان تي گڏيل گفتگو ڪان پوءِ شاگردن کا نڪتا لکرايو.

حديث (15): اَلْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِّنَ الْيَدِ السُّفْلٰى- (سنن ابي داؤد، حديث 1645)

ترجمو: مٿان وارو هٿ هيٺان واري هٿ کان بهتر آهي.

تشريح: هن حديث ۾ في سبيل الله ڏيڻ واري جي فضيلت بيان ڪيل آهي. حديث شريف ۾ ”اَلْيَدُ الْعُلْيَا“ مان مراد ڏيڻ وارو هٿ ۽ ”اَلْيَدُ السُّفْلٰى“ مان مراد وٺڻ وارو هٿ آهي. ضرورتمندن جي ضرورت کي پوري ڪرڻ ۽ الله تعالىٰ جي رضا حاصل ڪرڻ لاءِ جيڪو ڪجهه پانهو خرچ ڪري ٿو ان کي ”صدقه“، ”خيرات“ ۽ ”انفاق في سبيل الله“ چئبو آهي. هيءَ هڪ وڏي عبادت آهي. مٿان وارو هٿ جيڪو ضرورتمندن کي ضرورت واريون شيون مهيا ڪري ٿو، سخا ڪري ٿو، اهو هيٺان واري هٿ کان پلو آهي ۽ ان جو مقام تمام وڏو آهي ان هٿ کان جنهن هٿ جي ذريعي ٻين کان سوال ڪيو وڃي، پنهنجون حاجتون گهريون وڃن، اهو هيٺيون هٿ ذلت جو سبب آهي. تنهن ڪري اسان کي گهرجي ته اسان جيترو ٿي سگهي سخاوت ڪرڻ وارن، ٻين کي ڏيڻ وارن ۽ ٻين جي ڪم اچڻ وارا بڻجون. گداگر، ٻين ماڻهن جي سامهون هٿ ڦهلائڻ وارا سوالي نه بڻجون جيڪا هڪ ڪريل ڳالهه آهي. ڪنهن تي بار

ٻڌجي زندگي نہ گذارجي ۽ اهڙن ڪمن کان بچجي. جيئن ٻنهي جهانن جي ڪاميابي حاصل ڪري سگهجي.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. هيٺين حديثن مان ڪن بہ ٻن جو ترجمو ۽ تشريح ڪريو.
- اَكْمَلُ الْمُؤْمِنِيْنَ اِيْمَانًا اَحْسَنُهُمْ خُلُقًا۔
- خَيْرُالنَّاسِ اَنْفَعُهُمْ لِلنَّاسِ۔
- اَلْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌمِّنَ الْيَدِ السُّفْلٰى۔

2. ”رشوت“ جي نقصانن تي تفصيلي نوٽ لکو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. حسن اخلاق مان ڇا مراد آهي؟ لکو.
2. سٺي انسان جون ڪهڙيون نشانيون آهن.
3. رشوت ڇا کي چئبو آهي؟ لکو.

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. حديث ۾ ”انسانن مان وڌيڪ ڀلو آهي“ جنهن جي معنیٰ آهي:

(الف) افضل الناس (ب) اڪرم الناس

(ج) خير الناس (د) احب الناس

2. حديث ۾ لعنت جو مستحق قرار ڏنو ويو آهي:

(الف) چغل خور کي (ب) غيبت ڪرڻ واري کي

(ج) بهتان لڳائڻ واري کي (د) رشوت وٺڻ واري کي

3. حديث ۾ ”مٿان واري هٿ“ کي بهتر چيو ويو، چو تہ اهو آهي:

(الف) ڏيڻ وارو (ب) وٺڻ وارو

(ج) سوال ڪرڻ وارو (د) بخل ڪرڻ وارو

(ب) 4. چونڊ حديثن جو ترجمو ۽ تشريح
حديث 16 کان 20

حديث(16): مَنْ حَجَّ لِلّٰهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَوْمٍ وَّلَدَتْهُ أُمُّهُ۔
(صحيح البخاري: 1521)

ترجمو: جنهن الله تعالىٰ جي لاءِ حج ڪيو ۽ پوءِ نہ ان بدڪلامي ڪئي ۽ گاريون ڏنيون نہ ئي ڪو گناهہ ڪيائين تہ اهو حج کان ان ڏينهن وانگر موٽيو جڏهن پنهنجي ماءُ جي پيٽ مان ڄائو هجي.

تشريح: هن حديث ۾ حج جي فضيلت ۽ اهميت بيان ڪئي وئي آهي. حج اسلام جي رڪنن مان آخري ۽ تڪميلي رڪن آهي، جيڪو هر عاقل، بالغ، صحتمند ۽ صاحبِ استطاعت واري تي هڪ دفعو فرض آهي. حج الله پاڪ جي ويجهڙائي جو ذريعو ۽ وسيلو آهي. حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن جو ارشاد پاڪ آهي ”عمري ۽ حج کي بار بار (نفلي عبادت طور) ادا ڪرڻ. گناهن کي اهڙي طرح صاف ڪري ڇڏيندو آهي جيئن (لوهار ۽ سوناري جي ڀٺي) لوهہ، سون ۽ چانديءَ جي ميرنهن کي صاف ڪري ڇڏيندو آهي ۽ حج مبرور (گناهن کان پاڪ) جو ثواب تہ جنت ئي آهي.“ (سنن نسائي: 2631) ۽ هن حديث ۾ اها تلقين ڪئي وئي آهي تہ ماڻهو حج دوران صبر جو مظاهرو ڪري. هر قسم جي بيهوده ۽ فحش ڪلام خاص ڪري شهوت جي ڳالهين، بدڪلامي، ڪنهن بہ قسم جي نافرماني جيڪا فسق جي حد ۾ ايندي هجي، غيرقانوني ۽ غير شرعي ڪمن ۽ لڙائي جهڳڙي توڙي گناهن کان پري رهي گڏوگڏ حقوق الله ۾ ڪوتاهي جي معافي ۽ حقوق العباد ۾ ڪوتاهيءَ جي تلافي ڪري تہ اهو گناهن کان ائين پاڪ صاف ٿي ويندو جيئن پيدائش واري ڏينهن بي گناهہ هيو.

حديث (17): لِلْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ سِتٌّ بِالْمَعْرُوْفِ: يُسَلِّمُ عَلَيْهِ إِذَا لَقِيَهُ، وَيُجِيْبُهُ إِذَا دَعَاهُ، وَيُشَمِّتُهُ إِذَا عَطَسَ، وَيَعُوْدُهُ إِذَا مَرِضَ، وَيَتْبَعُ جَنَازَتَهُ إِذَا مَاتَ، وَيُحِبُّ لَهُ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ۔
(سنن ترمذي، حديث:2637)

ترجمو: هڪ مسلمان جا ٻئي مسلمان تي ڇهه حق آهن. (1). جڏهن هو ڪنهن مسلمان سان ملي ته ان کي سلام ڪري. (2). ۽ جڏهن ان کي دعوت ڏئي ته قبول ڪري، (3) جڏهن ان کي ڇڪ اچي ته يرحمڪ الله (الله تو تي رحم ڪري) چوي (4). ۽ جڏهن هو بيمار هجي ته ان جي عيادت ڪري. (5). ۽ جڏهن ان جي وفات ٿئي ته ان جي جنازي جي پٺيان هلي. (6). ۽ جيڪو ڪجهه هو پنهنجي لاءِ پسند ڪري اهو ٻئي جي لاءِ به پسند ڪري.

تشريح: هن حديث ۾ روز مره جي عملي زندگيءَ ۾ هڪ مسلمان جا ٻئي مسلمان تي اسلامي رشتي تحت جيڪي خاص ڇهه ڳڏيل حق عائد ٿين ٿا انهن جي ادائيگيءَ جي تلقين بيان ڪئي وئي آهي. جنهن سان ٻن مسلمانن جو ڳڏيل تعلق پيدا ٿيندو. ۽ ان ۾ مضبوطي ٿيندي تنهنڪري ان جو خاص طور تي اهتمام ڪيو وڃي. ارشاد باري آهي ترجمو: مؤمن ته پاڻ ۾ ڀائر آهن. (سورة الحجرات:10) اسلام انهن جي ڀائپي واري رشتي کي اجا وڌيڪ مضبوط ٻڌايو آهي. اهڙي طرح اسلام اهو ئي چاهي ٿو ته مسلمانن جي پاڻ ۾ اها محبت ۽ الفت قائم ۽ دائم رهي. جيئن اهي هڪ ٻئي جي لاءِ خير خواهه ۽ پوري سماج جي لاءِ ڪارآمد بڻجي سگهن.

سرگرمي	”هڪ مسلمان جا ٻئي مسلمان تي حق“ جي عنوان تي شاگردن کان لکرايو.

حديث (18): اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْبِالصِّيْنِ۔ (ڪنز العمال، حديث28697، 28698)

ترجمو: علم حاصل ڪريو جيتوڻيڪ ملڪ چين ۾ ئي ڇو نہ هجي.

تشريح: هن حديث ۾ علم جي عظمت ۽ ان جي ضرورت بيان ڪئي وئي آهي. هر انسان جي فطري خواهش آهي تہ ان کي پنهنجي ذات ۽ ڪائنات بابت هر سني ۽ بري ڳالهہ جو علم هجي، علم کان بغير انسان دنيا ۾ ترقي نہ ٿو ڪري سگهي. ۽ علم جي حصول لاءِ محنت، جدوجهد ۽ مشقت برداشت ڪرڻي پوندي آهي. ان کان بغير علم ۾ پختگي ۽ عمدگي نہ ٿي اچي سگهي. ۽ تنهنڪري جيڪڏهن سفر جي مشقت سامهون اچي تہ بہ ان کي برداشت ڪجي. پهرين زماني ۾ وڏا محدث، عالم ۽ سائنسدان علم حاصل ڪرڻ لاءِ ڏورانهان سفر ڪندا هئا، سفر ۽ هجرت جون تڪليفون برداشت ڪندا هئا. اهو ئي سبب آهي جو اڄ بہ انهن جو نالو عزت سان ورتو وڃي ٿو. هتي بہ اهائي ڳالهہ ڪئي وئي آهي تہ علم ۽ فن جي لاءِ جيڪڏهن چين ملڪ وڃڻو پوي تہ اتي بہ وڃي علم حاصل ڪريون ۽ سفر جي تڪليف ۽ مشقت برداشت ڪريون تنهنڪري اسان کي گهرجي تہ علم جي حصول لاءِ بي انتها محنت ڪريون ڪٽي جو پري وارا سفر ڪرڻا پون ۽ ان لاءِ مشقت برداشت ڪريون جيئن دين ۽ دنيا جي ترقي ماڻي سگهون.

سرگرمي	" حصول علم جا رستا" جي عنوان تي شاگردن کان گڏيل گفتگو ڪانپوءِ نڪتا لڪرايو.

حديث (19): اِنَّ اللهَ لَايَنْظُرُاِلٰی اَجْسَادِكُمْ وَلَااِلٰی صُوَرِكُمْ وَلٰكِنْ يَّنْظُرُاِلٰی قُلُوْبِكُمْ۔
(صحيح مسلم حديث: 2564)

ترجمو: يقيناً الله تعاليٰ توهان جي جسمن ۽ صورتن ڪي نہ ٿو ڏسي بلڪ توهان جي دلين ڪي ڏسي ٿو.

تشريح: هن حديث ۾ اخلاص جي اهميت بيان ڪئي وئي آهي. انسان جو ظاهر ۽ باطن هڪ هجڻ گهرجي. هيءَ حديث اصلاح ۽ تربيت جي لحاظ کان تمام اهم آهي. اسلام پنهنجي سڀني عملن ۾ اخلاص ۽ تقويٰ کي خاص اهميت ڏني آهي. جنهن جو مطلب هي آهي تہ جيڪو بہ نيڪ عمل ڪيو وڃي صرف الله تعاليٰ جي رضا حاصل ڪرڻ لاءِ ڪجي، ان ۾ دنياوي غرض، ڏيکاءُ، شهرت جي طلب يا ڪنهن عوض جو غرض نہ هجي. سڀني انساني عملن ۾ انسان جي دل، صحيح ارادي ۽ نيت کي بنيادي حيثيت حاصل آهي تہ ان عمل کي سرانجام ڏيڻ وقت دل جي ڪيفيت ۽ رجحان ڪهڙو آهي. جيڪڏهن اخلاص ۽ تقويٰ وارو عمل آهي تہ الله تعاليٰ وٽ مقبول ۽ منظور آهي ۽ ان جو ثواب بہ ملندو. ۽ جيڪڏهن انهيءَ عمل ۾ دنياوي مفاد شامل هوندو تہ بس اها ئي ڳالهہ ملندي. آخرت ۾ الله تعاليٰ وٽ ان عمل جو بدلو ۽ ڪو اجر ثواب نہ ملندو.

سرگرمي	استاد صاحب ”اخلاص جو مطلب ۽ اهميت“ جي ڪلاس ۾ وڌيڪ وضاحت ڪري.

حديث (20): اَلْاِيْمَانُ بِضْعٌ وَّ سَبْعُوْنَ اَوْ بِضْعٌ وَّ سِتُّوْنَ شُعْبَةً فَاَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَ اَدْنَاهَا اِمَاطَةُ الْاَذٰى عَنِ الطَّرِيْقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِّنَ الْاِيْمَانِ۔

(صحيح مسلم، حديث:35)

ترجمو: ايمان جون ستر يا سٺ کان ڪجهه وڌيڪ شاخون آهن. انهن ۾ سڀ کان وڌيڪ افضل شاخ لاالٰه الا الله چوڻ آهي ۽ سڀ کان گهٽ شاخ رستي مان تڪليف ڏيندڙ شيءِ جو هٽائڻ آهي. جڏهن تہ حياءُ ايمان جي (هڪ اهم) شاخ آهي.

تشريح: هن حديث شريف ۾ ايمان جي شعبن ۽ شاخن جي تعداد، لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ، شرم، حياءُ ۽ رستي تان تڪليف واري شيءِ کي هٽائڻ جي فضيلت ۽ اهميت بيان ڪئي وئي آهي. اسلام جي بنيادي ۽ ضروري ڳالهين تي پختو يقين رکڻ۽ ان عقيدي جو زبان سان اقرار ڪرڻ جو نالو "ايمان" آهي. جڏهن تہ هن حديث ۾ ٻڌايو ويو آهي تہ ڪامل ايمان جون سٺ يا ستر کان بہ گهڻيون شاخون آهن. جنهن ۾ سڀ کان اعلىٰ شعبو لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ چوڻ آهي جو تہ ان جي ذريعي ئي توحيد جو اقرار ٿيندو آهي جنهن کي اصل ايمان چئبو آهي. ايمان جي ٻين شعبن مان مراد عقيدا، نيڪ عمل ۽ سٺا اخلاق ۽ ظاهري ۽ باطني سڀ احوال آهن. ايمان ۾ اخلاقي اعتبار جو آخري شعبو هي آهي تہ "مؤمن ۾ ٻين ماڻهن کي تڪليف کان بچائڻ جي خوبي هجي" ان جي ڪري رستي مان ڪا بہ شيءِ جيڪا گذرندڙن جي تڪليف جو ذريعو بڻجي، ان کي هٽائڻ باعث اجر ۽ ثواب آهي.

ايمان جي شاخن ۾ "حياء" بہ هڪ اهم شعبو آهي جيڪو ڀلائين جو سرچشمو آهي ۽ حياء انسان جي اهڙي خوبي ۽ خصلت آهي جيڪا انسان کي بداخلاقي، ۽ ڪيترن ئي برائين ۽ گناهن کان روڪي ٿي. هيءَ صفت جنهن انسان ۾ هوندي اهو برائيءَ جي پاسي نہ پٽڪندو ۽

پلائي جي طرف مائل ٿيندو. ان جي ڪري اسان کي به ڪوشش ڪرڻ گهرجي ته پنهنجي اندر ايمان جي شاخن کي اپنايون. خاص طور تي حياء جي خوبي ۽ خصلت پيدا ڪريون جيئن اسان جي زندگي پاڪيزه ۽ سٺي گذري.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. هيٺين حديثن مان ڪنهن به هڪ حديث جو ترجمو ۽ تشريح ڪريو.
   - مَنْ حَجَّ لِلّٰهِ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ رَجَعَ كَيَوْمٍ وَّلَدَتْهُ اُمُّهٗ۔
   - اِنَّ اللهَ لَايَنْظُرُ اِلٰى اَجْسَادِكُمْ وَلَا اِلٰى صُوَرِكُمْ وَلٰكِنْ يَّنْظُرُ اِلٰى قُلُوْبِكُمْ۔
2. مسلمان جا مسلمان جي مٿان ڇهه حق آهن بابت مختصر مضمون لکو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. علم جي اهميت تي نوٽ لکو.
2. اخلاص مان ڇا مراد آهي؟ لکو.
3. ايمان جو اعلىٰ شعبو ۽ آخري شعبو ڪهڙو آهي؟ لکو.
4. حياء جو مطلب ڇا آهي؟

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. ڇڪ جي وقت ٻڌندڙ چوندو آهي:

(الف) الحمدلله (ب) يرحمڪ الله
(ج) بارڪ الله (د) جزاڪ الله

2. جڏهن ڪو ڪنهن سان ملي تہ چوي:

(الف) الله اڪبر (ب) السلام عليڪم
(ج) سبحان الله (د) ماشاء الله

3. جيڪو ڪم الله جي رضا جي لاءِ ڪيو وڃي ان کي ڇئبو آهي:

(الف) اخلاص (ب) ڏيڪاءُ
(ج) تقويٰ (د) زهد

4. حديث ۾ علم جي طلب لاءِ ڪهڙي ملڪ وڃڻ جي ترغيب ڏني وئي آهي:

(الف) يمن (ب) شام
(ج) ايران (د) چين

(ب) 5. چونڊ حديثن جو ترجمو ۽ تشريح
حديث 21 کان 25

حديث (21): مَنْ دَلَّ عَلٰى خَيْرٍ فَلَهٗ مِثْلُ اَجْرِ فَاعِلِهٖ۔ (صحيح مسلم حديث: 1893)
ترجمو: جنهن شخص ڪنهن ماڻهوءَ کي نيڪيءَ جي طرف رهنمائي ڪئي ته ان کي به اهو ئي اجر ملندو جيڪو نيڪي ڪرڻ واري کي ملندو.

تشريح: هن حديث ۾ ڀلائي ۽ نيڪي ڪرڻ ۽ نيڪي ۽ ڀلائي لاءِ هڪ ٻئي سان تعاون ڪرڻ جي تلقين ۽ تاڪيد ڪيو ويو آهي. قرآن ڪريم پرهيزگاري ۽ نيڪيءَ جي ڪم ۾ هڪ ٻئي سان تعاون ڪرڻ جو حڪم ڏئي ٿو. جڏهن ته گناهه ۽ نافرماني ۾ مدد ڪرڻ کان روڪي ٿو (سورة المائده: 2) تنهن ڪري سهڻي مشوري، رهنمائي ۽ تعليم ۽ تربيت ڏيڻ جي ذريعي جيترو ثواب ان ڪم ڪرڻ واري کي ملندو اوترو ثواب معاون کي به ملندو، تنهن ڪري اسان کي گهرجي ته اسين پاڻ به ڀلائي ۽ نيڪي ڪريون ۽ ٻين کي به نيڪيءَ جي ترغيب ڏيون.

سرگرمي	شاگردن کان نيڪيءَ جي ڪمن جي نڪتن جي صورت ۾ نشاندهي ڪرايو. مثال طور: ڪنهن کي مفيد مشورو ڏيڻ.

حديث (22): مَنْ نَفَّسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِّنْ كُرَبِ الدُّنْيَا نَفَّسَ اللهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِّنْ كُرَبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ يَسَّرَ عَلٰى مُعْسِرٍ يَسَّرَ اللهُ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ۔

(صحيح مسلم، حديث 2699)

ترجمو: جنهن ماڻهوءَ ڪنهن مؤمن جي دنيوي تڪليفن کان ڪا تڪليف ختم ڪئي تہ الله تعالىٰ قيامت جي ڏينهن ڪيس تڪليفن کان نجات ڏيندو ۽ جنهن ماڻهوءَ ڪنهن تنگدست کي ڪا سهولت ڏني تہ الله تعالىٰ ان لاءِ دنيا ۽ آخرت ۾ آسانيون پيدا ڪندو.

تشريح: هن حديث ۾ محتاجن، بيمارن، مصيبتن جي ماريلن جي مدد ۽ خدمت جو تاڪيد ۽ غريب قرضدار کي مهلت ڏيڻ جو اجر بيان ڪيو ويو آهي. هتي حقوق العباد جي بن ڳالهين کي واضح ڪيو ويو آهي. ان کي خدمت خلق سان بہ تعبير ڪيو ويندو آهي:

1. جيڪڏهن ڪو مؤمن ڪنهن تڪليف، مصيبت يا پريشاني ۾ هجي تہ اهڙي صورت ۾ ان جي تڪليف هٽائڻ ۾ مدد ڪرڻ بہ وڏي عبادت آهي، جنهن جي لاءِ حضور اڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو "جيڪو ماڻهو پنهنجي ڀاءُ جي ڪمن ۾ هوندو آهي، الله تعالىٰ ان جا ڪم آسان ڪندو آهي." (مسلم: 2699)

2. جيڪڏهن ڪو مؤمن محتاج، بيمار، غريب ۽ مسڪين آهي تہ انجي خدمت ۽ مالي مدد ڪرڻ ۽ جيڪڏهن ڪنهن قرضدار ڪنهن کان قرض ورتو آهي تہ ان کي قرض ۾ مهلت ڏئي سهولت پهچائڻ بہ تمام وڏي اجر جو ڪم آهي. الله تعالىٰ ان لاءِ دنيا ۽ آخرت ۾ آسانيون پيدا ڪندو. تنهن ڪري اسان کي گهرجي تہ جيڪڏهن اسان جي معاشري ۾ ڪنهن تي اوچتو ڪا آفت اچي وڃي تہ ان کي انهيءَ آفت مان ڪڍڻ جي ڪوشش ڪريون، خدمت خلق جي ڪمن ۾ بہ ڀرپور حصو وٺون ۽ ٻين کي بہ ترغيب ڏيون تہ جيئن اسان جي معاشري جا ماڻهو سکون ۽ خوشحالي جي زندگي گذاري سگهن. ان ۾ ئي ٻنهي جهانن جي ڀلائي

آهي.

سرگرمي	محتاجن، بيمارن ۽ مصيبت جي ماريلن جي مدد ۽ خدمت تي گڏيل گفتگوڪان پوءِ نڪتا لکرايو.

حديث (23): وَاللهِ لَايُؤْمِنُ، وَاللهِ لَايُؤْمِنُ، وَاللهِ لَايُؤْمِنُ، قِيْلَ: وَمَنْ يَارَسُوْلَ اللهِ؟ قَالَ: اَلَّذِىْ لَايَاْمَنُ جَارُهٗ بَوَائِقَهٗ- (صحيح بخاري: 6016)

ترجمو: الله جو قسم، اهو ماڻهو مؤمن ناهي، الله جو قسم اهو ماڻهو مؤمن ناهي، الله جو قسم اهو ماڻهو مؤمن ناهي، پڇيو ويو: ڪير يا رسول الله! صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ (پاڪ ڪريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن) فرمايو: اهو شخص جنهن جي شرارتن کان ان جو پاڙيسري محفوظ ناهي.

تشريح: هن حديث ۾ پاڙيسرين جي حقن جي ادائيگيءَ جي تلقين ۽ تاڪيد بيان ڪيو ويو آهي ۽ پاڙيسرين کي تڪليف ڏيڻ تي دڙڪو بيان ڪيو ويو آهي. قرآن ڪريم ۾ ”پاڙيسرين سان سهڻي سلوڪ“ جو حڪم ڏنو ويو آهي ۽ ان جا ٽي قسم بيان ڪيا ويا آهن. (سورة النساء: 36) 1. پاڙيسري جيڪو رشتيدار هجي. 2. جيڪو صرف پاڙيسري هجي، 3. ۽ جيڪو عارضي طور تي توهان سان ڪجهه وقت لاءِ گڏ رهيو هجي. مثال طور: ڪلاس، ملاقات، سفر يا ڪنهن مجلس وغيره جو ساٿي، تنهن ڪري سيني پاڙيسرين سان سهڻو سلوڪ ڪرڻ گهرجي، اهو اوهان جي مذهب جو هجي يا ٻئي مذهب جو هجي، اوهان جي نظريي جو هجي يا هن جو نظريو ۽ فڪر الڳ هجي.

حديث ۾ پاڙيسري جي ڪم اچڻ ۽ تڪليفن ۽ ايذاءُ پهچائڻ کان محفوظ رکڻ جي تلقين ملي ٿي ۽ ان ماڻهوءَ لاءِ تمام سخت دڙڪو ٻڌايو ويو آهي جنهن کان سندس پاڙيسري تڪليف محسوس ڪندا هجن. تنهنڪري اسان کي گهرجي تہ اسين پنهنجي پاڙيسرين سان اهڙو

برتاءُ رکون جو هو اسان جي طرف کان بلڪل مطمئن ۽ بي خوف هجن ۽ انهن جي دل ۽ دماغ ۾ اسان لاءِ ڪنهن بہ قسم جو انديشو يا خطرو نہ هجي تانتہ الله تعاليٰ ۽ حضوراڪرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلٰى آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ اسان کان راضي ٿين.

سرگرمي	انساني حق خاص ڪري ”پاڙيسرين جا حق“ شاگردن کان لکرايو

حديث (24): مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهٗ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَصِلْ رَحِمَهٗ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا اَوْ لِيَصْمُتْ۔
(صحيح بخاري:6138)

ترجمو: جيڪو شخص الله تعاليٰ ۽ قيامت جي ڏينهن تي يقين رکي ٿو تہ ان کي گهرجي تہ پنهنجي مهمان جي عزت ڪري ۽ جيڪو شخص الله تعاليٰ ۽ قيامت جي ڏينهن تي يقين رکي ٿو تہ ان کي گهرجي مٽن مائٽن سان صلہ رحمي ڪري ۽ جيڪو شخص الله تعاليٰ ۽ قيامت تي يقين رکي ٿو ان کي گهرجي تہ سهڻي ڳالهہ چوي يا خاموشي اختيار ڪري.

تشريح: هن حديث ۾ ٽن ڳالهين جي ترغيب ڏني وئي آهي:
(1) مهمان جو اڪرام ڪرڻ (2) صلہ رحمي ڪرڻ (3) سهڻي ڳالهہ چوڻ يا خاموش رهڻ. هي ٽئي شيون حقيقت ۾ حقوق العباد مان آهن. جن جي ترغيب ڏني وئي آهي.

مهمان جو اڪرام: جڏهن ڪو ماڻهو سفر ڪري ڪنهن مقصد لاءِ ڪنهن ماڻهو وٽ پهچي ٿو تہ ان کي ”مهمان“ چيو وڃي ٿو، ان کان مناسب طريقي سان اچڻ جو مقصد پڇڻ، عزت سان پيش اچڻ، ان جي رهائش، کائڻ پيئڻ ۽ آرام جو انتظام ڪرڻ ۽ ڪيس مرتبي آهر عزت ڏيڻ ”مهمان جو اڪرام“ آهي.

صلہ رحمي: پنهنجي ويجهن عزيزن ۽ مٽن مائٽن جي ڏکن سکن ۾ شريڪ ٿيڻ، ضرورت جي وقت انهن جي ڪم اچڻ، انهن سان سهٽي سلوڪ ڪرڻ ۽ همدردي ڪرڻ جو نالو "صلہ رحمي" آهي. حديث مبارڪ ۾ آهي: جيڪڏهن ڪو شخص چاهي تہ ان جو رزق ڪشادو ۽ ڊگهي جمار ٿئي تہ ان کي گهرجي تہ مٽن مائٽن سان صلہ رحمي ڪري

(صحيح بخاري، حديث:2027)

سهٽي ڳالهہ چوڻ يا خاموش رهڻ: قرآن مجيد ۾ حڪم آهي: قُوْلُوْا لِلنَّاسِ حُسْنًا۔ (سورة القبره: 83) ترجمو: ماڻهن کي سٺي ڳالهہ چئو. جنهن ڳالهہ سان ماڻهن کي تڪليف نہ پهچي اها سٺي ڳالهہ آهي. تنهنڪري مومن کي گهرجي تہ هو ماڻهن سان سنو ڳالهائي ۽ غير ضروري ۽ بيهوده گفتگو کان پاسو ڪري يا خاموشي اختيار ڪري چو تہ جيڪڏهن هو ڪنهن کي فائدو نہ ٿو پهچائي سگهي تہ گهٽ ۾ گهٽ نقصان کان تہ بچائي . تنهنڪري اسان کي گهرجي تہ پنهنجي روزاني عملي زندگيءَ ۾ مهمان جو اڪرام ڪريون. صلہ رحمي ڪريون ۽ ضرورت جي وقت سٺي ڳالهہ چئون يا خاموش رهون.

سرگرمي	گفتگو جا آداب باهمي مڪالمي ڪان پوءِ لکرايو.

حديث (25): اِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَاِنَّ الظَّنَّ اَكْذَبُ الْحَدِيْثِ۔

(صحيح بخاري، حديث: 6066)

ترجمو: بدگماني کان بچو، بدگماني سڀ کان وڏو ڪوڙ آهي .

تشريح : هن حديث ۾ بدگمانيءَ کان منع ڪيو ويو آهي، ڪنهن شيءِ جي تحقيق ۽ يقيني خبر کانسواءِ ڪنهن جي باري ۾ اندازي سان ڪجهہ چوڻ کي "ظن" يا گمان چئجي ٿو، جيڪڏهن ان ۾ ڀلائي مقصود هجي تہ اهو "حسن ظن" آهي جيڪا هڪ پسنديده خوبي آهي ۽ حديث ۾

ان جي ترغيب ڏني وئي آهي. خاص طور تي الله تعالىٰ سان ”حسن ظن“ رکڻ عبادت آهي. حضور اقدس صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلىٰ آلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ وَسَلَّمَ جن فرمايو ”حسن ظن“ سٺي عبادت آهي. (مسند احمد، حديث 7956) ۽ جيڪڏهن ڪنهن جي باري ۾ بُرو گمان رکيو وڃي ته ان کي ”بدگماني“ سان تعبير ڪيو وڃي ٿو. يعني ڪنهن جي نيت تي شڪ ڪرڻ ۽ بي سبب پنهنجي دل ۾ سٺو خيال نه رکڻ کي بدگماني چيو وڃي ٿو. قرآن ڪريم ۾ ان کان منع ڪئي وئي آهي. ”اي ايمان وارؤ! بدگمانين کان بچو ڇو ته اهو گناهه جو ڪم آهي. (سورة الحجرات: 12) تنهن ڪري ڪنهن انسان جي باري ۾ توهان وٽ پلي ڪيتريون به شڪايتون پهچن پر جيستائين ان جي تحقيق نه هجي ته اوهان کي ان جي باري ۾ بدگماني نه ڪرڻ گهرجي ڇو ته ان جي ڪري ئي پاڻ ۾ ميل جول ۾ ڪمي اچي وڃي ٿي. آهستي آهستي هيءُ بدگماني دلين جي نفرت ۽ دشمني ۾ تبديل ٿي وڃي ٿي جيڪو گناهه آهي.

سرگرمي	”بدگماني جا نتيجا/اثر“ نڪتن جي صورت ۾ شاگردن کان لکرايو. مثال طور: تعلقات جو بگڙجڻ.

مشق

(الف) هيٺين سوالن جا تفصيلي جواب لکو:

1. هيٺين حديثن مان ڪنهن به هڪ حديث جو ترجمو ۽ تشريح ڪريو.
   - مَنْ دَلَّ عَلىٰ خَيْرٍ فَلَهٗ مِثْلُ اَجْرِ فَاعِلِهٖ۔
   - اِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَاِنَّ الظَّنَّ اَكْذَبُ الْحَدِيْثِ۔
2. ظن/ گمان تي نوٽ لکو.
3. محتاجن ۽ مصيبت جي مارين جي مدد ۽ خدمت جي وضاحت ڪريو.

(ب) هيٺين سوالن جا مختصر جواب لکو:

1. پاڙيسرين جا قسم بيان ڪريو.
2. ”اڪرام الضيف“ (مهمان جي آڌرڀاءُ) جي وضاحت ڪريو.
3. صلہ رحميءَ مان ڇا مراد آهي؟ لکو.

(ج) هيٺين سوالن جي صحيح جوابن تي (✓) جو نشان لڳايو:

1. پنهنجي مٽن مائٽن جي ڏک سک ۾ شريڪ ٿيڻ کي ڇيو وڃي ٿو:

(الف) اڪرام الضيف (ب) صلہ رحمي
(ج) حسن ظن (د) حقوق العباد

2. ڪنهن شيءِ بابت تحقيق ڪانسواءِ ڪجهہ چوڻ کي ڇيو وڃي ٿو:

(الف) يقين (ب) شڪ
(ج) ظن (د) خيال

3. حديث ۾ صلہ رحميءَ جو فائدو ٻڌايو ويو آهي تہ:

(الف) صحتمند ٿيڻ (ب) مشهور ٿيڻ
(ج) رزق ڪشادو ٿيڻ (د) عزت وارو ٿيڻ